
جریان‌شناسی قرآن‌بسندگی
پژوهشی در پیشینه، تحولات و دیدگاه‌های قرآنیون

دکتر محمد ابراهیم روشن‌ضمیر

انتشارات سخن، تهران

www.ketab.ir

سرشناسه : روشن‌ضمیر، محمدابراهیم، ۱۳۴۴-
عنوان و نام پدیدآور : جریان‌شناسی قرآن‌پسندگی (پژوهشی در زمینه، تحولات و دیدگاه‌های
قرآنیون / محمدابراهیم روشن‌ضمیر
مشخصات نشر : تهران: سخن، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری : ۳۶۰ ص.
شابک : 978-964-۱72-526-6
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.
یادداشت : کتابنامه: ص ۲۹۱-۳۰۰.
موضوع : تفسیر.
موضوع : تفسیر قرآن یا قرآن.
رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۰ ج ۹، ۵/۹۱/۹۱۲
رده‌بندی دیوبی : ۲۹۷/۱۷۱
شماره کتابشناسی ملی : ۲۴۶۸۰۲۴

انتشارات سخن
خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه
خیابان وحیدنظری شماره ۴۸
فکس ۶۶۴۶۳۸۷۵
www.sokhanpub.com
Email: info@sokhanpub.com

جریان شناسی قرآن بسندگی
(پژوهشی در پیشینه، تحولات و دیدگاه‌های قرآنپژنان)
دکتر محمد ابراهیم روشن ضمیر

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۲۲۰۰ نسخه

لیتوگرافی: صدف ۸۸۸۳۰۵۳۳

چاپ: گلرنگ یکا

شابک ۶-۵۲۶-۳۷۲-۹۶۴-۹۷۸

مرکز بخش: انتشارات علمی - خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه تهران

شماره ۱۲۲۴ تلفن: ۶۶۴۶۵۹۷۰-۶۶۴۶۰۶۶۷

۴۳	دفاع از شیعه در برابر اتهام عدم پذیرش سنت
۴۷	معتزله و قرآن‌پسندگی
۴۹	باور نداشتن به سنت یا باور نداشتن به روایات حاکی از سنت
۴۹	قرآن‌پسندگی و سنت‌گریزی در قرن سوم
۵۰	قرآن‌پسندگی در دوره معاصر
۵۱	تأثیر استشراق بر قرآن‌پسندگی
۵۵	زمینه‌های پیدایش جریان قرآن‌پسندگی در دوره معاصر
۵۸	تجدید نظر طلبان اعتدالی
۵۸	سید جمال‌الدین اسدآبادی
۶۰	اهداف تفسیر قرآن در نگاه سید جمال
۶۱	تأثیر سید جمال بر مفسران بعین
۶۲	سید جمال و اتهام قرآن‌پسندگی
۶۳	محمد عبده (زندگی و آثار)
۶۶	دیدگاه عبده درباره سنت
۶۸	محمد رشید رضا (۱۲۸۲-۱۳۵۴ ق/ ۱۸۶۵-۱۹۳۵ م)
۷۰	اندیشه رشید رضا
۷۱	دیدگاه رشید رضا درباره سنت
۷۳	احمد امین (۱۸۸۷-۱۹۵۴ م)
۷۵	طه حسین (۱۸۸۹-۱۹۷۳ م)
۷۶	شیخ محمود شلتوت
۷۷	محمد غزالی (۱۳۳۷-۱۴۱۶ ق/ ۱۹۱۷-۱۹۹۶ م)
۷۹	ابراهیم فوزی
۸۰	اسماعیل منصور
۸۱	اسماعیل کردی

فهرست مطالب

۱۵		مقدمه
۲۱		فصل اول: پیشینه جریان قرآن بسندگی
۲۳		قرآن بسندگی در زمان پیامبر
۲۷		قرآن بسندگی در قرن اول و دوم
۲۷		دوره خلیفه اول
۲۸		دوره خلیفه دوم
۳۰		روزگار عثمان
۳۳		از اواخر دوره عثمان تا پایان قرن اول
۳۳		خوارج و قرآن بسندگی
۳۳		خوارج در لغت و اصطلاح
۳۴		آغاز پیدایش خوارج
۳۵		باورهای خوارج
۳۷		موضع آنان در برابر قرآن
۳۷		باورهای خوارج درباره سنت
۳۸		دفاع از خوارج برای توجیه برخی عملکردهای نادرست
۳۹		شیعه و قرآن بسندگی

۱۱۶	ارتباط وی با استعمار.....
۱۱۷	موضع علما در برابر اندیشه‌های وی
۱۱۸	احمدالدین امرتسری.....
۱۲۰	فعالیت‌های تبلیغی «آثار علمی»
۱۲۱	حافظ اسلم جراجبوری
۱۲۱	ارتباط او با قرآنیون.....
۱۲۲	آثار علمی.....
۱۲۳	پرویز.....
۱۲۴	اندیشه و فعالیت‌های تبلیغی و ارتباط او با قرآنیون.....
۱۲۵	آثار علمی.....
۱۲۶	موضع علماء در برابر اندیشه‌های وی.....
۱۲۶	گروه‌های کنونی قرآنیون در شبه‌قاره هند
۱۲۷	گروه اول. «فرقة امت مسلم اهل الذکر و القرآن»
۱۲۷	گروه دوم. «أمة مسلمة».....
۱۲۸	گروه سوم. «فرقة طلوع اسلام»
۱۲۸	گروه چهارم. «جنبش تعمیر انسانیت».....
۱۲۸	موضع دولت، علما و مردم در برابر قرآنیون.....
۱۲۹	رویکردهای جدید به حدیث در میان شیعیان
۱۳۰	تفسیر تابشی از قرآن
۱۳۳	شیوذ تفسیری.....
۱۳۶	ضرورت بررسی شیوذ تفسیری قرآن به قرآن

۱۳۷	فصل دوم: مبانی و دلایل قرآن‌پسندگی در تفسیر
-----	---

۱۳۸	مقدمه
-----	-------------

۸۱	محمد سعید ع شماوی
۸۲	سامر اسلامبولی
۸۳	قرآن بسندگان در جهان عرب (تجدید نظر طلبان افراطی)
۸۳	محمد توفیق صدقی (۱۲۹۸-۱۳۵۶ ق / ۱۸۸۱-۱۹۲۰ م)
۸۴	مهم ترین دیدگاه های وی درباره سنت
۸۵	محمود ابوریه (۱۸۸۹-۱۹۷۰ م)
۹۰	دکتر احمد زکی ابوشادی (۱۸۹۲-۱۹۵۵ م)
۹۰	دیدگاه وی درباره سنت
۹۱	دکتر اسماعیل احمد ادهم (۱۳۲۹-۱۳۵۱ ق / ۱۹۱۱-۱۹۴۰ م)
۹۳	محمد ابوزید دمنهوری (۱۹۱۱-۱۹۴۰ م)
۹۳	الهدایة و العرفان فی تفسیر القرآن بالقرآن
۹۷	محمد شحرور
۹۷	وکیل احمد أفندی صفوت
۹۸	فرج بن علی فوده
۹۹	احمد صبحی منصور
۱۰۰	نیازی عزالدین
۱۰۱	ابن قرناس
۱۰۲	سایر شخصیت های متهم به قرآن بسندگی در جهان عرب
۱۰۴	جریان قرآن بسندگی (تجدید نظر طلبان افراطی) در شبه قاره هند
۱۰۴	مقدمه
۱۰۴	تفسیر سید احمد خان
۱۱۰	پیدایش جریان قرآن بسندگی در شبه قاره هند
۱۱۳	زندگی نامه مهم ترین دعوتگران قرآنیون در شبه قاره هند
۱۱۳	عبدالله جکرالوی

- ۱۸۳ بررسی و نقد دلالت سیره عقلا بر قرآن‌پسندگی در تفسیر
 ۱۸۴ آیات قرآن کریم
 ۱۸۹ بررسی و نقد دلالت آیات قرآن بر قرآن‌پسندگی در تفسیر
 ۱۹۴ دلایل روایی بر قرآن‌پسندگی در تفسیر
 ۱۹۶ نقد و بررسی دلالت روایات بر بسنده بودن قرآن در تفسیر
 ۱۹۷ دلالت شیوه تفسیری پیامبر و اهل بیت بر قرآن‌پسندگی در تفسیر
 ۱۹۷ بررسی و نقد دلالت شیوه تفسیری پیامبر و اهل بیت بر قرآن‌پسندگی
 ۱۹۸ استدلال مخالفان شیوه تفسیر قرآن به قرآن، به روایات
 ۱۹۸ روایات ضرب القرآن
 ۲۰۰ بررسی روایات ضرب قرآن
 ۲۰۳ دیدگاه گزیده درباره مفاد روایات
 ۲۰۵ تفسیر بدون پیش‌فرض ممکن نیست
 ۲۱۲ بررسی و نقد ضرورت وجود پیش‌فرض برای مفسر
 ۲۱۲ نبود وحدت نظر در میان طرفداران شیوه تفسیر قرآن به قرآن
 ۲۱۳ ضرورت اثبات نگاه متقابل و تفسیرگرایانه میان آیات
 ۲۱۴ نقش محوری مفسر در شیوه تفسیری قرآن به قرآن
 ۲۱۴ برخوردار نبودن شیوه تفسیری قرآن به قرآن از روشی قانونمند
 ۲۱۴ عدم اطمینان به ارتباط آیات
 ۲۱۵ چرایی استثنای استفاده احکام، قصص و معاد از این شیوه تفسیری
 ۲۱۶ یگانگی کاربرد برخی آیات در قرآن
 ۲۱۶ عدم اطمینان از دریافت عمق کلام الهی با این شیوه تفسیری
 ۲۱۷ ضرورت استفاده از همه ظرفیت‌ها برای استفاده از معارف قرآن
 ۲۱۹ فصل سوم: مبانی و دلایل قرآن‌پسندگی در دین (جریان افراطی)

منبع بودن قرآن در تفسیر.....	۱۴۰
جایگاه قرآن در میان سایر منابع.....	۱۴۱
پیشینه مراجعه به قرآن به عنوان یکی از منابع تفسیر.....	۱۴۲
تفسیر قرآن به قرآن از نگاه اهل بیت.....	۱۴۴
نمونه‌هایی از تفسیر قرآن به قرآن در روایات اهل بیت.....	۱۴۵
پیشینه استفاده کتابهای تفسیری از قرآن در تفسیر.....	۱۴۸
استقلال قرآن در تفسیر آیات (قرآن‌بستگی در تفسیر).....	۱۵۰
مبانی قرآن‌بستگی در تفسیر.....	۱۵۱
بررسی تفاسیر قرآن‌بسته.....	۱۵۱
المیزان و قرآن‌بستگی.....	۱۵۱
تفسیر قرآن به قرآن از نظر علامه طباطبائی.....	۱۵۲
نیاز به سنت در تفسیر.....	۱۵۷
توجیه سخن علامه.....	۱۶۵
بررسی و نقد.....	۱۶۶
دیدگاه گزیده.....	۱۷۴
نقش سنت در شیوه تفسیری قرآن به قرآن.....	۱۷۵
از دیدگاه آیه‌الله جوادی آملی.....	۱۷۵
بررسی و نقد.....	۱۷۷
تفسیر اضواء البیان فی ایضاح القرآن بالقرآن.....	۱۷۸
مؤلف.....	۱۷۹
روش تفسیری.....	۱۷۹
نقش روایات در تفسیر قرآن، در تفسیر اضواء البیان.....	۱۸۰
دلایل طرفداران قرآن‌بستگی در تفسیر.....	۱۸۲
سیره عقلا.....	۱۸۲

نتیجه گیری..... ۲۶۵

ب. جامعیت قرآن ملازم بابی نیازی از سنت نیست ۲۶۷

پیامدهای سوء قرآن بسندگی ۲۶۹

فهرست آیات قرآنی..... ۲۷۱

فهرست راهنما..... ۲۷۷

فهرست منابع..... ۲۹۱

۲۲۰	دلیل اول: دلالت آیات بر بسنده بودن قرآن در دریافت آموزه‌های دینی
۲۲۶	دلیل دوم: عدم حجّیت سنت پیامبر
۲۲۶	وحيانی نبودن سنت نبوی
۲۲۷	پیروی از سنت شرک است
۲۲۸	منع نگارش حدیث نشان از عدم حجّیت سنت دارد
۲۳۰	اختصاص سنت به زمان پیامبر
۲۳۱	دلیل سوم: عدم دسترسی به سنت
۲۳۱	قطعی نبودن صدور احادیث موجود از پیامبر
۲۳۳	نقد سندی و متنی احادیث
۲۳۴	دلیل چهارم: پیامدهای ناگوار حجّیت سنت
۲۳۵	پاسخ دلایل قرآنیون
۲۳۵	پاسخ دلیل اول
۲۳۷	تعریف جامعیت
۲۳۷	جامعیت قرآن در روایات
۲۴۰	دیدگاه‌های گوناگون درباره جامعیت قرآن
۲۴۱	الف. دیدگاه بیشینه‌ای
۲۴۱	یکم، جامعیت مطلق قرآن
۲۴۵	نقد دیدگاه جامعیت مطلق قرآن
۲۵۶	دوم، فراگیری قرآن نسبت به آموزه‌های دینی
۲۵۷	سوم، جامعیت قرآن کریم با داشتن باطن
۲۵۸	دیدگاه کمینه‌ای
۲۶۰	طرفداران دیدگاه میانه
۲۶۱	جامعیت قرآن در بیان امور مربوط به هدایت
۲۶۲	رابطه جامعیت قرآن و بی‌نیازی از سنت

بلندای تاریخ تفسیر دارد و قولی است که جملگی بر آنند.

جریانی دیگر در صدد است که ملاک و محور تفسیر را، خود بیانات قرآن قرار دهد و از روشنگری‌ها و اشارات قرآنی در فهم مفاهیم آیات مدد جوید. اینان بر این باورند قرآنی که نور، روشن و روشنگر همه چیز است به غیر خود نیازمند نیست حتی اگر آن غیر سنت باشد. هرچند آنان جایگاه سنت را در شناخت آموزه‌های دین نادیده نگرفته و آن را به عنوان یکی از منابع دین در کنار قرآن می‌پذیرند اما نقش سنت را به بیان احکام و جزئیات قصص قرآن فرو می‌کاهند. آنان همچنین بر نقد روایات (سنت محکیه) پای می‌فشارند. از این جریان معتدل به عنوان «طرفداران شیوه تفسیری قرآن به قرآن» یا «مفسران قرآن‌گرا» یاد می‌شود. ما در این رساله از آنان به عنوان «جریان قرآن‌بسندي در تفسیر» یاد می‌کنیم.

در حاشیه جریان پیش‌گفته، با جریان دیگری روبرو هستیم که هرچند در برخی ویژگی‌ها همچون بی‌نیازی تفسیر قرآن از غیر قرآن، با جریان پیش‌گفته دارای همسانی است اما از آن روی که در دریافت آموزه‌های دینی، تنها بر قرآن تکیه دارد و نقش سایر منابع دینی به‌ویژه «سنت» را نادیده می‌انگارد، کاملاً از آن جریان متمایز است. مخالفان آنان، با عنوان «قرآنیون» به این جریان اشاره می‌کنند. جالب آنکه هواداران این شیوه تفسیری، این عنوان را نه مایه ننگ که باعث افتخار می‌دانند؛ هرچند آنان خود بیشتر از عنوان «اهل القرآن» استفاده می‌کنند. ما در این نوشتار، از این رویکرد افراطی به نام «جریان قرآن‌بسندي» یا «جریان قرآن‌بسندي در دین» و یا «قرآنیون» یاد خواهیم کرد. آنچه این جریان را با جریان پیش‌گفته پیوند می‌دهد باور آنان به بسندي تفسیر قرآن، از غیر قرآن است و به عبارت دیگر هر دو جریان در «قرآن‌بسندي در تفسیر» اشتراک نظر دارند.

در فصل اول، سرچشمه و پیشینه جریان افراطی قرآن‌بسندي را مورد بررسی قرار داده و بر این باور پای فشرده‌ایم که پیشینه این جریان را باید در گفته «حسبنا کتاب الله» دید که از آغازین روزهای نزول وحی گاه به‌طور صریح و زمانی با اشاره و کنایه مطرح شده

مقدمه

تلاش در جهت درک و فهم درست و دریافت پیام‌ها و مقاصد قرآن از آغازین روزهای نزول وحی شروع شد و در درازنای تاریخ اسلام به مهمترین دغدغه مسلمانان و دل‌مشغولی عالمان تبدیل گردید. کشف معنوی و معجزه‌آسای این کتاب الهی که کوشش اندیشمندان و مفسران را بر پی داشت، پیدایش دانش تفسیر را رقم زد و با گذشت زمان بر غنا و پُرباری آن افزود. زاویه نگاه متفاوت مفسران در تفسیر، به شیوه‌ها و گرایش‌های گونه‌گون تفسیری انجامید.

بسیاری از مفسران با توجه به اینکه سنت پیامبر^ص و روایات معصومین^ع، پس از قرآن کریم دومین مرجع مهم و معتبر در شناخت آموزه‌های دینی و مهمترین راهنمای مسلمین در اصول عقاید، معارف اسلامی، اخلاقیات و احکام فردی و اجتماعی است، در تفسیر قرآن از این دو منبع بهره می‌جویند و بر این باورند که حدیث معصوم مفسر و مبین قرآن است و هر دو از یک منبع سرچشمه گرفته‌اند، به‌ویژه آن که فهم بسیاری از احکام دین، به کمک احادیث شدنی است. زیرا قرآن در بیشتر آیات، به بیان کلیات پرداخته و تبیین جزئیات را به پیامبر^ص و اوصیای پس از او واگذار کرده است. آیات متعددی بر اعتبار و حجّیت سنت پیامبر دلالت می‌کند و پیامبر مکرم اسلام نیز همگان را به پیروی از امامان معصوم^ع فراخوانده است. بهره‌گیری از قرآن به عنوان یکی از منابع تفسیر، ریشه در شیوه تفسیری پیامبر و انمه^ع دارد و در میان مفسران، پیشینه‌ای به

برخی از افراد بسنده کرده‌ایم. بدیهی است داوری دربارهٔ راستی یا ناراستی آنها در گرو بررسی آثار آنان است.

فصل دوم را به بررسی مبانی و دلایل جریان اعتدالی باورمندان به شیوهٔ تفسیری قرآن به قرآن یا جریان قرآن‌پسندگی در تفسیر اختصاص داده‌ایم.

شایستهٔ یادآوری است که هرچند عنوان «قرآنیون» بر طرفداران شیوهٔ تفسیر قرآن به قرآن گفته نمی‌شود اما به دو دلیل ضروری است به بررسی دلایل این شیوهٔ تفسیری بپردازیم؛ دلیل اول: همان طور که در آغاز یادآور شدیم طرفداران شیوهٔ تفسیری قرآن به قرآن، قرآن را در تفسیر بی‌نیاز از غیر و به عبارت دیگر خودپسند می‌دانند و از این جهت در طیف قرآن‌پسندگان در تفسیر جای می‌گیرند. از آنجا که ما در این جستار به بررسی و نقد جریان قرآن‌پسندگی در تفسیر می‌پردازیم، لازم است دلایل آنان را مورد بررسی و نقد قرار دهیم. دلیل دوم: جریان افراطی قرآن‌پسندگی در حاشیهٔ این جریان به وجود آمده است و در برخی دلایل و ویژگی‌ها با آن همسانی دارد. یادکرد دلایل شیوهٔ تفسیری قرآن به قرآن و بازشناسی این جریان اعتدالی از جریان افراطی قرآن‌پسندگی، زمینه‌ساز شناخت هرچه بهتر مبانی و دلایل جریان افراطی قرآن‌پسندگی در دین خواهد شد.

فصل سوم به بررسی دلایل جریان افراطی قرآن‌پسندگی در دین اختصاص دارد. آنان برای مدعای خود به دلایلی همچون جامع بودن قرآن و عدم نیاز به سنت، و نیز وجود برخی کاستی‌های ادعایی در سنت همچون عدم نگارش حدیث در قرون اولیه، راه یافتن جعل و وضع در احادیث، نقل به معنا و در نتیجه اختلاف مضامین روایات، استدلال کرده‌اند. دلایل قرآنیون را می‌توان در سه دسته جمع‌بندی کرد: اول دلایلی که از درست نبودن انتساب احادیث موجود به پیامبر ص حکایت می‌کند؛ دوم، دلایلی که بر بسنده بودن قرآن و اعتبار نداشتن سنت دلالت می‌کند؛ و سوم دلایلی که به پیامدهای ناگوار پای‌بندی به سنت و روایات حاکمی از آن، اشاره دارد. از آنجا که دلایل دستهٔ اول بیشتر مربوط به روایات موجود در جوامع اهل سنت است و وجود این کاستی در آنها جای انکار ندارد، به بررسی و نقد آن نپرداخته‌ایم. با توجه به اهمیت اثبات یا انکار دلایل دستهٔ دوم،

است. در روزگاران پس از آن تا قرن سوم، نشانه‌هایی از آن را می‌توان یافت. این دیدگاه که برای دوران‌های پیاپی در کمون به سر می‌برد در دو قرن اخیر با تأثیرپذیری از جریان خاورشناسان، ابتدا در مصر و شبه‌قاره هند و سپس در میان سایر مسلمانان، تا حدودی گسترش یافته است. از آنجا که برخی از نویسندگان اهل سنت دیدگاه شیعه را در باره سنت، زمینه‌ساز شبهات جریان قرآن‌بستگی درباره سنت دانسته‌اند با شرح و بسط بیشتری به بیان دیدگاه شیعه درباره سنت پرداخته‌ایم.

یادکرد این نکته ضروری است که برخی از نویسندگان اهل سنت به گونه‌ای افراطی با سنت و روایات موجود برخورد کرده و همگان را به پذیرش بی چون و چرای میراث حدیثی مسلمانان به‌ویژه روایات صحاح و مسانید فرا خوانده و به هیچ روی سخن از نقد روایات را بر نمی‌تابند. لذا بسیاری از کسانی که به قرآن‌بستگی متهم شده‌اند نه تنها قرآن‌بسته نیستند بلکه از باور مندان به کارکرد سنت در تفسیر و دین هستند و از آنجا که به نقد روایات موجود (سنت محکیه) باور داشته و برخی روایات را مخالف عقل و قرآن دانسته و از پذیرش آنها سر باز زده‌اند، به قرآن‌بستگی و یا سنت‌ستیزی متهم شده‌اند. ما ضمن یادکرد فراگیر همه کسانی که به وابستگی به این جریان متهم شده‌اند به‌ویژه در دوره معاصر، آنان را به دو گروه تجدید نظر طلبان اعتدالی و تجدید نظر طلبان افراطی تقسیم کرده بر این نکته انگشت گذاشته‌ایم که بسیاری از تجدید نظر طلبان اعتدالی با سنت مخالفتی نداشته و تنها به نقد روایات موجود پرداخته‌اند. بر این باوریم که نباید با تنگ‌نظری هر کس را که سخن از نقد روایات گفته، به قرآن‌بستگی و مخالفت با سنت متهم کرد به‌ویژه آنکه همه روایات موجود در جوامع حدیثی اهل سنت قابل قبول نیست و رهایی از چنبره انکار و تردید در گرو تن دادن به نقد منصفانه است. و نیز نباید با ساده‌لوحی، کسانی را که در نقد روایات به گونه‌ای سخن می‌گویند که پیامدی جز انکار سنت ندارد، از این اتهام برکنار دانست.

شایان یادآوری است در مواردی به علت دسترسی نداشتن به منابع و یا به علت ناآشنایی به زبان برخی از آنها، همچون منابع اردو، تنها به یادکرد دیدگاه دیگران درباره

در این فصل آنها را بررسی کرده‌ایم. مهم‌ترین دلیل آنان بر بسنده بودن قرآن در تفسیر، جامعیت قرآن است که آن را مورد بررسی و نقد قرار داده‌ایم و دلیل دیگر آنان، تردید در حجت سنت است که با توجه به گستردگی آن، نیازمند طرح آن در رساله‌ای مستقل است.

اینک که این جستار به حول و قوه الهی به سرانجام رسیده است، لازم می‌دانم از زحمات همه استادان بزرگوار که سالها در محضر آنان زانوی ادب بر زمین زده و خوشه‌چین خرمن هانش و اخلاق نیکویشان بوده‌ام، تشکر و قدردانی نمایم، به‌ویژه از استاد بزرگوار جناب حجت الاسلام دکتر قاضی‌زاده که همواره از راهنمایی‌ها و نکته‌سنجی‌هایشان بهره‌ها برده‌ام و نیز از استادان محترم مشاور جناب آقای دکتر لسانی که با یادکرد نکات دقیق در سامان یافتن این جستار کمک کرده‌اند و از استاد فرزانه جناب حجت الاسلام مهدوی‌راد که از آغازین سالهای تحصیل پیوسته از محضر ایشان کسب فیض کرده‌ام سپاسگزاری و تشکر می‌کنم.